

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Смаль В.В.

Деіндустріалізація Європи: причини та наслідки

Процес зменшення ролі промислового сектору у структурі зайнятості та формуванні валової доданої вартості дістав назву «деіндустріалізація». У статті розглянуто тенденції зміни зайнятості в різних галузях промисловості європейських країн, проаналізовані причини та наслідки деіндустріалізації. **Ключові слова:** Європейський Союз, деіндустріалізація, зайнятість населення, промисловість.

Смаль В.В. Деиндустриализация Европы: причины и последствия Процесс уменьшения роли промышленного сектора в структуре занятости и формировании валовой прибавочной стоимости получил название «деиндустриализация». В статье рассмотрены тенденции изменения занятости в различных отраслях промышленности европейских стран, проанализированы причины и последствия деиндустриализации. **Ключевые слова:** Европейский Союз, деиндустриализация, занятость населения, промышленность.

Smal V.V. Deindustrialization of Europe: causes and consequences The process of reduction of manufacturing share in employment and gross value added is defined as deindustrialization. The basic tendencies of employment structure changes in different industries of European countries are examined in the paper. The causes and consequences of deindustrialization are described. **Key word:** European Union, deindustrialization, employment, manufacturing.

Вступ. Постановка проблеми. Промисловість є важливим джерелом динамічного розвитку економіки багатьох країн світу та світового господарства в цілому. Водночас очевидною є тенденція до зменшення ролі промислового сектору у структурі зайнятості населення та формуванні валового внутрішнього продукту (наприклад, у Європейському Союзі за період з 1979 до 2008 рр. частка зайнятості у промисловості скоротилась на третину). Це закономірно породжує запитання про майбутнє промисловості та інших сфер економіки, що тісно з нею взаємодіють, і обумовлює важливість дослідження тенденцій розвитку вторинного сектору в цілому та окремих його галузей.

Аналіз досліджень та публікацій. Питанню сучасного стану промисловості і окремих її галузей, їх ролі для інноваційного розвитку господарства, можливих перспектив розвитку в окремих країнах та регіонах присвячена велика кількість публікацій у світовій та вітчизняній економічній та суспільно-географічній науковій літературі. Значна кількість обговорень та дискусій стосуються процесів деіндустріалізації, яка складає основу порядку денного економічних програм багатьох розвинених країн світу, зокрема, членів Європейського Союзу (ЄС) чи Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [4; 5; 8; 10; 11]. Деіндустріалізація виявляється у значному скороченні кількості зайнятих у промисловості, зменшенні ролі вторинного сектору у формуванні валової доданої вартості та валового внутрішнього продукту, інколи – у зниженні обсягів виробництва. Серед питань, що піднімаються та обговорюються науковцями та практиками щодо зміни значимості промислового сектору особлива увага приділяється причинам та

факторам, що спричинили структурні зміни, тісному взаємозв'язку та взаємообумовленості розвитку промисловості та сфери послуг, ролі промисловості у регіональному розвитку та інноваційному поступі. [1; 2; 3; 6; 7; 9].

Разом з тим постають питання щодо тенденцій розвитку різних галузей промисловості у різних країнах та факторів, що їх обумовлюють. Аналізу цих проблем і присвячена дана стаття.

Виклад основного матеріалу. Зменшення частки промисловості у структурі зайнятості населення та валової доданої вартості спостерігалось впродовж останніх десятиліть у всіх розвинутих країнах світу. Це явище здобуло назву «деіндустріалізація» на противагу індустріалізації, основним змістом якої було створення потужного машинного виробництва в усіх галузях господарства та забезпечення переваги промисловості над сільським господарством.

У 2008 р. у Європейському Союзі на промисловість припадало близько чверті загальної зайнятості та обсягу валової доданої вартості (рис. 1), тоді як ще

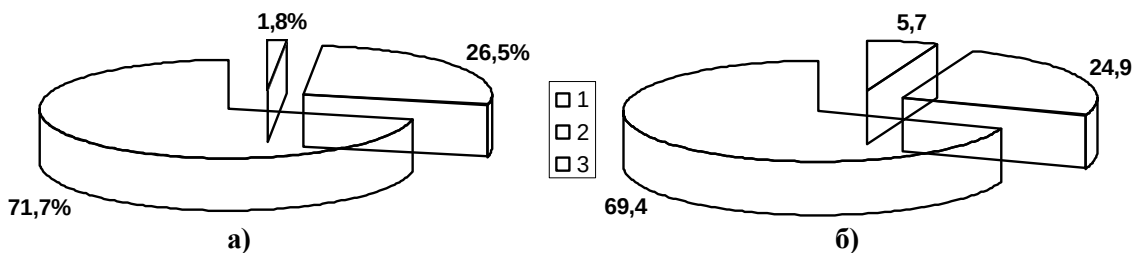

Рис. 1. Структура валової доданої вартості (а) та зайнятості населення (б) у ЄС (27) у 2008 р.

1 – сільське господарство, рибальство, мисливство, лісове господарство; 2 – промисловість (видобувна, обробна, постачання води, газу, електроенергії); 3 – сфера послуг.

наприкінці 1970-х років ці показники складали 36 та 39% відповідно.

Скорочення частки робочої сили, залученої до промислового виробництва, відбувалось з різними темпами у різних країнах, хоч траєкторія руху була подібною. Це відображено у таблиці 1, де показано рік, коли частка зайнятості у промисловості досягла максимального значення, величина максимального значення, частка промислової зайнятості у 2007 р. та її зменшення у порівнянні з максимальним значенням.

Деіндустріалізація розпочалась наприкінці 1950-х років у Великобританії та Бельгії, країнах, які були на передньому краї індустріалізації у дев'ятнадцятому столітті. Наприклад, у Великобританії вже у 1890 р. частка зайнятих у промисловості складала 42%. Деіндустріалізація поширилась у наступні десятиліття у більшості розвинутих країн, залишаючи у відстаючих лише Грецію та Португалію, які приєднались до цього процесу у 1980-х роках. До 2007 р. частка робочої сили, задіяної у промисловому секторі, скоротилась до менш, як 25% у дванадцяти з дев'ятнадцяти країн, відображених у таблиці. Показник зайнятості у обробній промисловості буде, природно, ще нижчим, зокрема, у країнах ЄС (27) він коливається від 5,5% у Люксембурзі до 28,5% у Словенії.

Слід зазначити, що не всі промислові галузі скорочувались однаково. Про що, зокрема, свідчить аналіз змін в структурі зайнятості Європейського Союзу (15) у складі «старих» п'ятнадцяти країн-учасниць, для яких наявна повніша статистична інформація, ніж для ЄС (27).

За період з 1979 до 2008 рр. загальна зайнятість у ЄС (15) зросла на 18,2%

Таблиця 1.

Зміна зайнятості у промисловості¹ в окремих розвинутих країнах світу, 1955-2007 рр.

Країна	Рік максимального значення частки зайнятості у промисловості	Частка зайнятих у промисловості у рік максимального значення показника, %	Частка зайнятих у промисловості у 2007 р., %	Зменшення зайнятості у порівнянні з роком максимального значення показника, %
Великобританія	1955	47,9	18	62,5
Бельгія	1957	47	20,4	57
Швейцарія	1964	48,8	22,8	53,2
Швеція	1965	42,8	22,9	46,5
Нідерланди	1965	41,1	17,5	57,4
США	1966	36	17,2	52,3
Канада	1966	33,7	21,2	37
ФРН	1970	49,3	25,4	48,5
Данія	1970	37,8	20,9	44,7
Норвегія	1971	37,5	21	44
Італія	1971	39,7	28,6	28
Франція	1973	39,5	20,5	48,2
Австрія	1973	42,8	22,1	51,6
Японія	1973	37,2	26,8	28
Ірландія	1974	32,6	27,5	15,7
Фінляндія	1975	36,1	25,8	28,5
Іспанія	1975	38,4	29	24,5
Греція	1980	30,2	19,7	34,8
Португалія	1982	37,5	28,5	24

Джерело: розраховано та укладено автором за [7] та базою даних бази даних STAN (Structural Analysis) Організації економічного співробітництва та розвитку.

або на 33 млн. осіб і склала на кінець періоду близько 181 млн. працівників. Водночас кількість працюючих у промисловості постійно зменшувалась як в абсолютному, так і відносному вимірі. Якщо у 1979 р. до обробної промисловості було залучено 26% всіх працюючих, то у 2008 р. – 15%, тобто показник зменшився на одинадцять відсоткових пункти, а абсолютному обчисленні – на 11,3 млн. осіб. Значного скорочення зазнала зайнятість у видобувній промисловості – у 3,5 рази. Серед обробних галузей найбільше скорочення за досліджувані три десятиліття спостерігалось у текстильній галузі, де кількість зайнятих скоротилась більш, як вдвічі. Стабільний напрям до зменшення числа працюючих був характерний також для швейної, шкіряно-взуттєвої, металургійної (основні метали) та суднобудівної галузей. Винятком щодо тенденцій розвитку останньої із згаданих галузей є Норвегія, де період спаду 1980-х змінився підйомом у 1990-х роках та поступовим скороченням на початку XXI ст. з відповідними змінами у показнику зайнятості. Розвиток цих галузей відображає зміни порівняльних переваг ЄС на міжнародному рівні. Відбулось переміщення малопродуктивної роботи в менш розвинуті країни. Зменшилась також роль цих виробництв у формуванні валового внутрішнього продукту.

Поряд з праце-, матеріало- і енергомісткими галузями скорочення зазнали

¹ До категорії «промисловість» включено видобувну і обробну промисловість та постачання електрики, води, газу.

більш складні у технологічному відношенні промислові сектори. Наприклад, кількість працюючих у виробництві радіо-, теле- та комунікаційного обладнання у ЄС (15) постійно зменшувалась протягом останніх трьох десятиліть. Щоправда, для Ірландії, Швеції та Фінляндії були характерні інші тенденції розвитку цих галузей: стрімке зростання розвитку впродовж 1990-х та скорочення у 2000-х роках. У авіа-космічній промисловості та виробництві офісного обладнання тенденції зростання були пануючими у 1980-х роках, коли відбувалось переміщення робочої сили з низькотехнологічних до високотехнологічних виробництв, після чого спостерігається зменшення числа працівників.

У ряді галузей зайнятість залишалась більш стабільною. Зокрема, у харчовій промисловості, де коливання показника абсолютної кількості працюючих було не таким значним, особливо, впродовж останніх 10-15 років. Порівняно стабільно розвивалась поліграфічна промисловість, гумово-пластмасове, фармацевтичне виробництво, виробництво металевих виробів. Незначне скорочення відбулось у виробництвах, пов'язаних з деревообробкою та виробництвом електронних ламп, наукового обладнання, електротехнічної апаратури. Таку нерівномірність можна пояснити кількома причинами. По-перше, розвинуті країни мають відносні переваги у певних секторах, а також мають значні потреби у виробництві деяких товарів, як скажімо, фармацевтичних, що допомагало утримувати зайнятість, а в деяких країнах навіть наростити. По-друге, у окремих галузях, наприклад, харчовій, виробництво розташовується переважно поблизу ринків збуту і міжнародна конкуренція не спричинює значного скорочення робочих місць. Деякі дослідники вважають, що перенесення таких виробництв заради економії на зарплаті не має сенсу у порівнянні з перевагами мобільного місцевого логістичного ланцюга [11].

Зазвичай, структурні зміни пояснюються дією двох взаємозалежних сил. Перша діє з боку попиту і пов'язана із зміною структури витрат споживачів, викликану зростанням доходів. Збільшення доходів і кількості вільного часу веде до зростання витрат на нові товари та, особливо, послуги. Друга сила, що впливає на формування структури виробництва діє з боку пропозиції і обумовлюється різними рівнями технічних змін. Більш динамічне зростання продуктивності праці у сільському господарстві та промисловості у порівнянні з сферою послуг призводить до вивільнення та переміщення робочої сили спочатку з сільського господарства до промисловості, а згодом з промисловості до сектору послуг. Таке зміщення у структурі попиту та пропозиції стимулювало розвиток сфери послуг.

Окрім цих двох фундаментальних сил, зростання сервіс-сектору відбувається також під впливом і інших факторів, зокрема, розвитку аутсорсінгу (здачі в підряд). Якщо у промисловості чи сільському господарстві використовується власна робоча сила для прибирання, утримування техніки, менеджменту, бухгалтерського обліку, то працівники залучені до цієї діяльності класифікуються як сільськогосподарські чи промислові, а у випадку передачі цих видів діяльності за субконтрактом в підряд спеціалізованим провайдером, ці види діяльності будуть розглядатись як сервіс. Тенденції до зростання частки робіт, які можуть бути кваліфіковані як послуги, є постійною. Дослідження проведене на матеріалах США демонструє таке зростання впродовж 20-го

століття [12]. Промислова продукція включає постійно зростаючий сервісний компонент (наприклад, рекламування, обслуговування після продажу товару тощо). Частка доданої вартості сервіс-сектору вмонтованої у промислові товари зростає з часом і нараховує 25-30% валового виробництва [11, с. 31].

Зміна структури зайнятості Європи відбувається також за рахунок переміщення виробництва у країни з дешевою працею, зокрема, в Індію та Китай. Явище переміщення охопило не лише працездатні виробництва, а й галузі середнього рівня складності, що складають основу європейської економіки і, навіть, високотехнологічний сектор. Наприклад, Індія розробляє та реалізує стратегії освоєння ніш на ринку біотехнологій та інформаційно-комунікаційних технологій, створюючи кластери з місцевих підприємств та філій американських і європейських транснаціональних корпорацій.

Перед цілими регіонами європейських країн постала проблема реструктуризації у зв'язку переміщенням виробництва як європейських, так і неєвропейських компаній з їх території до інших країн (наприклад, закриття підприємств компаній «Філіпс» («Philips») та «Самсунг» («Samsung») у іспанській Каталонії) [5, с. 13].

Розширенням Європейського Союзу на схід відкрило дорогу для переміщення виробничих потужностей у межах Європи. Безперечно, від цього потерпають регіони «старих» членів ЄС, які традиційно спеціалізувались на певних галузях, але це дозволяє зберігати виробництво на території Європи, яке б в іншому випадку мігрувало до Азії. Скажімо, німецький Баден-Вюртемберг програв змагання зі східноєвропейськими країнами і втратив деякі машинобудівні виробництва, зокрема, автомобілебудування. Щоправда, регіон вийшов зміцнілим з цієї кризи: регіональна влада зосередила зусилля на запровадженні інновацій і створенні кластерів у мікроелектроніці та інформаційно-комунікаційних технологіях. Виробничий ланцюг з виробництва одягу, текстилю, де лівова часка вартості формується вкладеною працею, був реорганізований з розміщенням виробництва у східноєвропейських та середземноморських країнах. Значна частина автомобілебудівних підприємств також була перенесена до Східної Європи. Фінська «Нокія» («Nokia») перемістила частину виробництва до Східної Європи аби знизити вартість продукції та зберегти на території Фінляндії підприємства, що зорієнтовані на високотехнологічне виробництво [5, с. 18].

Розширення ЄС створює нові можливості для європейського бізнесу не лише з точки зору розширення ринку збуту, але і реорганізації виробничого ланцюга в межах Європи, для використання конкурентних переваг «нових» членів ЄС. Та все ж усвідомлення того, що переваги, пов'язані з дешевою працею східноєвропейських країн, є тимчасовими, змушує Євросоюз вживати заходів для підтримки необхідного розвитку промисловості та нарощування темпів зростання продуктивності праці. Зокрема, у програмних документах Єврокомісії мова йде про необхідність створення регуляторної основи для сприяння розвитку промисловості та узгодження дій при укладанні та здійсненні різних програм, що мають вплив на промисловий сектор. Особлива роль відводиться розробці та запровадженню інновацій, поширенню знань, перепідготовці кадрів. Важливим завданням також вважається просування продукції європейських виробників до ринку третіх країн та «експорт регулятивних підходів, що можуть успішно запроваджуватись за межами

єдиного ринку» [5, с.2].

Висновки. Характерною рисою економіки розвинутих країн останніх десятиліть є кардинальні зрушення як у структурі зайнятості, так і структурі валового внутрішнього продукту. Загальним явищем стало зменшення ролі промислового сектору та зростання значимості сфери послуг, що дістало назву «деіндустріалізація».

Основними факторами, що обумовили структурні трансформації у господарстві Європи, які призвели до деіндустріалізації є зміни в структурі попиту та витрат споживачів, швидше зростання продуктивності праці у промисловості у порівнянні зі сферою послуг і як результат – переміщення робочих місць з промислового до сервісного сектору, розвиток аутсорсингу та перенесення виробництва у країни з дешевою працею.

Деіндустріалізація Європи не є абсолютною: більшість галузей втрачали робочі місця, проте, в них зберігалось зростання продуктивності праці та обсягу валової доданої вартості. Незважаючи на це, деіндустріалізація розглядається як тенденція, яка не може не викликати занепокоєння, і потребує коригування з метою підтримки розвитку промисловості, що тісно пов'язана з іншими секторами економіки і залишається важливим джерелом інноваційного поступу та економічного благополуччя.

1. Бурцев Н.Н. Промышленность России в условиях развития конкурентной среды: региональный аспект. — М. : Наука, 2003. — 214с.
2. Пашута М.Т., Федюлова Л. І., Кондрашов О. М. Промисловість в національній інноваційній системі України. — К. : Науковий світ, 2005. — 80с.
3. Підгрушний Г. П. Промисловість і регіональний розвиток України: монографія / наук. ред.. І.О. Горленко. — К. : Інститут географії НАН України, 2009. — 300 с.
4. Birch K., Mykhnenko V. Varieties of neoliberalism? Restructuring in large industrially dependent regions across Western and Eastern Europe // Journal of Economic Geography. — 2009. — № 9. — P. 355–380.
5. Commission of the European communities. Fostering structural change: an industrial policy for an enlarged Europe. — Brussels, 2004. — 45 p.
6. Davis D. R., Weinstein D.E. Economic geography and regional production structure: an empirical investigation // European Economic Review — 1999 — №43 (2) — P. 379-407.
7. Feinstein C. Structural change in the developed countries during the twentieth century // Oxford review of economic policy. — vol. 15, №4, 1999. — P.35-55.
8. Kuivanen R. The future of the manufacturing industry in Europe// Európska konferencia produktivity EPC. — 2007 — С. 121-125.
9. Lemola T. Innovation policy in Finland// Innovation Policies in Europe and the US. — Ashgate, Aldershot, 2003. — P. 77–92.
10. Mickiewicz T., Zalewska A. Deindustrialisation. Lessons from the structural outcomes of post-communist transition // Working Paper. — No 463. — William Davidson Institute, 2002.
11. Pilat D., Cimper A., Olsen K., Webb C. The changing nature of manufacturing in OECD economies // STI working paper. — 2006. — 38 p. <http://www.oecd.org/sti/working-papers>
12. Wyatt, I.D., Hecker D.E. Occupational changes during the 20th century // Monthly Labor Review. — March, 2006. — P. 35-57. , Bureau of Labor Statistics, Washington, D.C.